

İ'râb Çeşitliliğinin Tefsire Etkisi: Şibh-i Cümlelerin Mübtedâ Olarak Tevili Örneği

Muhammed Emin Görgün

0000-0003-4052-2295 | megorgun@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, Türkiye

ROR ID: [03a1crh56](https://orcid.org/03a1crh56)

Öz

Arap dilinde yer alan i'râb olgusu, sadece lafzın sonunda gerçekleşen hareke ve harf değişiminden ibaret olmayıp doğrudan manayı etkileyen bir faktör olarak büyük bir önemi haizdir. Bir ifade üzerindeki farklı i'râb seçenekleri, cümlelerin anlam katmanını artırmakta ve Arap dilinin vecîz ve mu'ciz oluşunu ortaya koymaktadır. Literatüre daha çok "ta'addudul-i'râb" başlığıyla giren i'râb çeşitliliği, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin tefsirine doğrudan katkı sunmakta ve âyetlerin ihtiva ettiği anlam derinliğine işaret etmektedir. Tefsir eserlerinde yer alan i'râb çeşitliliğine ve bu durumun manaya olan etkisine örnek verilebilecek hususlardan birisi de câr-mecrûr ve zarftan müteşekkil şibh-i cümle formunun i'râbıdır. Bu cümle çeşidi hakkında zarfın türüne bağlı olarak "haber, hâl, sıfat, sıla, nâib-i fâil, mef'ûl-u bih ğayri sarîh, mef'ûl-u fih ve mef'ûl-u leh" şeklindeki ortak kanaatlerin dışında bir de mübtedâ tercihi söz konusudur ki başta Bakara 2/8 âyeti olmak üzere pek çok yerde bu i'râb alternatifi manaya etki eden bir tevil olarak yer almaktadır. Tevil yoluyla isim kabul edilerek i'râb alabilen harf-i cerlerin başında "مَنْ", "بِ" ve "زَيْبٌ" gelmekte; zarf olarak ise daha çok "مَنْ" zarfına mübtedâ olarak i'râb verilebildiği görülmektedir. Sîbeveyhi (öl. 180/796) ve İbn Mâlik (öl. 672/1274) gibi bazı müellifler; "مَنْ" harfini "بَعْضِيَّةً" anlamında zâid olarak değerlendirmekte; buna bağlı olarak da bu harf-i cerrin mecrûru mübtedâ olarak i'râb alabilmektedir. Ayrıca Cârullâh ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Sa'duddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390) gibi bazı müellifler de "مَنْ" harf-i cerrini "بَعْضٌ" teviliyle isim kabul etmekte ve şibh-i cümlelerin üstlendiği i'râb seçenekleri dışında bu harf-i cerrî isim teviliyle mübtedâ kabul etmektedir. Yapılan taramalar neticesinde "مَنْ" harf-i cerrinin tevil yoluyla isim kabul edilmesi uygulamasının ilk olarak Zemahşerî tarafından uygulandığı görülmektedir. Sonraki süreçte ise Teftâzânî bu tevili eserlerinde açıkça bir i'râb alternatifi olarak sunmakta ve bazı âyetlerin anlamını bu tevil üzerine inşa etmektedir. eş-Şerîf el-Curcânî (öl. 816/1413) ve Ebüssüûd Efendi (öl. 982/1574) de bu fikri destekleyen müellifler arasında yer almaktadır. Ayrıca modern dönemde kaleme alınan *İ'râbu'l-Kur'ân* eserlerinin bazılarında harf-i cerrin tevil yoluyla mübtedâ olarak i'râb alabileceği alternatifine yer verilmektedir. Câr-mecrûr ve zarfa atfedilen bu i'râb alternatifi Teftâzânî öncesi dönemde açıkça ifade edilmemiş olsa da uygulama olarak bakıldığında İbn Mâlik, el-Hâtîb el-Kazvîni (öl. 739/1338) ve İbn Hişâm (öl. 761/1360) gibi dilcilerin eserlerindeki bazı tanımlarda yer alan câr-mecrûru tevil yoluyla mübtedâ olarak değerlendirmek mümkün durmaktadır. Aynı şekilde Zemahşerî, Curcânî, Ebüssüûd Efendi ve Şihâbuddîn el-Hafâcî (öl. 1069/1659) gibi müfessirler de bazı âyetlerin tevil ve tefsirinde câr-mecrûru tevil yoluyla mübtedâ olarak değerlendirmekte ve cümlelerin aslî unsuru olarak özne şeklinde konumlandırmaktadır. Bu i'râb alternatifi, cümleye farklı bir bakış açısı sunmakta ve kelamı oluşturan asli iki unsur olan özne-yüklem ilişkisini doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de; i'râb çeşitliliği, dil-tefsir ilişkisi ve şibh-i cümle başta olmak üzere harf-i cer ve zarflar özelinde pek çok çalışma yapılmış ise de bu çalışmalarda şibh-i cümleye takdîr edilen mübtedâ alternatifine ve bu çeşitliliğin manaya etkisine temas edilmediği görülmektedir. Bu çalışma ile Arap dili grameri açısından şibh-i cümleye atfedilen bu önemli vazife irdelenmiş ve bu i'râb alternatifinin başta tefsir olmak üzere gramer ve belagat eserleri ekseninde manaya olan etkisi incelenmiştir. Bu minvalde gramer açısından İbn Mâlik'in *el-Elfiyye* eseri ve üzerine yazılan hâşiyeler ile İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* eseri; belagat olarak Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'i ve hâşiyeleri; tefsir olarak da Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'i ve Teftâzânî ile Şerîf Curcânî'nin bu eser üzerine kaleme aldıkları hâşiyeleri; Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) *Envâru't-tenzil*'i ve

Hâfâcî'nin bu esere şerhi ile Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdu'l-'akli's-selîm* adlı eseri çalışma konusunun medarını oluşturmuştur. Konuya temas eden diğer tefsir ve *İ'râbu'l-Kur'ân* eserlerine de çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, İ'râb Çeşitliliği, Tefsir, Şibh-i Cümle, Zarf, Câr-Mecrûr, Mübtedâ

Atıf Bilgisi

Görgün, Muhammed Emin. "İ'râb Çeşitliliğinin Tefsire Etkisi: Şibh-i Cümlelerin Mübtedâ Olarak Tevili Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 338-362. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1571750>

Geliş Tarihi	22.10.2024
Kabul Tarihi	17.12.2024
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Impact of İ'rāb Diversity on Tafsir: The Interpretation of Shibh-i Jumlah as Mubtada' Example

Muhammed Emin Görgün

0000-0003-4052-2295 | megorgun@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Afyonkarahisar, Türkiye

ROR ID: [03a1crh56](https://orcid.org/03a1crh56)

Abstract

In the Arabic language, the concept of *ī'rāb* is not merely limited to the vowel and letter changes that occur at the end of the words but also functions as a key factor influencing meaning. Different *ī'rāb* possibilities for a given expression enrich the semantic layers of a sentence, reflecting the precision and miraculous nature of the Arabic language. Known in the literature as "Ta'addud al- *ī'rāb* ", this phenomenon directly contributes to Qur'anic exegesis and highlights the profound meanings embedded in the verses. A notable example of this phenomenon in tafsir works is the *ī'rāb* of the *shibh-i jumla* form (phrases composed of *jār-majrūr* or *zarf* structures). While traditional interpretations classify this form under categories such as *khābar* (predicate), *ḥāl* (adverbial clause), *ṣīfat* (adjective), *ṣīla* (relative clause), *nā'ib al-fā'il* (passive subject), *maf'ūl bi-hi ghayr al-ṣarīḥ* (indirect object), *al-maf'ūl fihi* and *al-maf'ūl li'ajlihi*, there is also an alternative interpretation where *shibh-i jumla* is treated as *mubtada'* (subject). This alternative *ī'rāb* can notably influence the meaning of certain Qur'anic verses, such as in Surah al-Baqarah 2/8. Prominent particles that can be reinterpreted (*ta'wil*) as nouns and given *ī'rāb* in this context include "ب", "من", "زُبَّ" and "لَوْن". Additionally, the adverbial "لَوْن" can also be treated as *mubtada'* under this interpretation. Classical scholars such as Sibawayh (d. 180/796) and Ibn al-Mālik (d. 672/1274) considered "من" as a *zā'id* particle signifying "بعضية" (partiality), which allows its governed noun (*majrūr*) to be reinterpreted as *mubtada'*. Similarly, authors such as Jār Allāh al-Zamakhsharī (d. 538/1144) and Sa'd al-Dīn al-Taftāzānī (d. 792/1390) viewed "من" as a noun through *ta'wil* and treated it as a *mubtada'*, expanding the *ī'rāb* options beyond its usual syntactic roles. The analysis reveals that Zamakhsharī was the first to introduce this reinterpretation explicitly, followed by Taftāzānī, who systematically incorporated it into his works as a valid *ī'rāb* alternative. Later scholars, including al-Sharīf al-Jurjānī (d. 816/1413) and Ebussu'ūd Efendi (d. 982/1574), supported this interpretation. Modern works on *ī'rāb al-Qur'ān* also occasionally include this alternative, acknowledging the possibility of treating *jār-majrūr* and *zarf* as *mubtada'* through reinterpretation. While this alternative was not explicitly stated before Taftāzānī, traces of it can be found in the works of earlier linguists such as Ibn Mālik, al-Khaṭīb al-Qazwīnī (d. 739/1338), and Ibn Hishām (d. 761/1360). Likewise, exegetes like Zamakhsharī, Jurjānī, Ebussu'ūd Efendi, and Shihāb al-Dīn al-Ḥafājī (d. 1069/1659) adopted this reinterpretation in the exegesis of certain Qur'anic verses, positioning *jār-majrūr* as a fundamental component of the sentence (*mubtada'*/subject). This alternative *ī'rāb* perspective introduces a new dimension to the sentence structure, directly affecting the subject-predicate relationship, which constitutes the two essential elements of speech. In Turkey, numerous studies have been conducted on *ī'rāb* diversity, the relationship between language and *tafsir*, and *shibh-i jumla*—focusing particularly on prepositions (*ḥarf al-jarr*) and adverbs (*zarf*). However, these works have largely overlooked the reinterpretation of *shibh-i jumla* as *mubtada* and its impact on meaning. This study examines the significant role attributed to *shibh-i jumla* in Arabic grammar and analyzes its semantic impact within the frameworks of grammar, *tafsir*, and *balāgha*. The study draws upon critical sources such as Ibn Mālik's *Alfiyya* and its commentaries, Ibn Hishām's *Mughni al-Labīb*, Taftāzānī's *Al-Mutawwal* and its glosses, and *tafsir* works like Zamakhsharī's *Al-Kashshāf*, along with the commentaries by Taftāzānī and al-Sharīf al-Jurjānī, al-Baydāwī's *Anwār al-Tanzil* and Ḥafājī's

commentary, and Ebussu'ûd Efendi's *Irshâd al-'Aql al-Salîm*. Other *tafsîr* and *I'râb al-Qur'ân* works addressing this topic have also been consulted.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, İ'râb Diversity, Tafsîr, Shibh-i Jumla, Zarf (Adverbs), Jâr wa-al-Majrûr, Muftada'

Citation:

Görgün, Muhammed Emin. "The Impact of İ'râb Diversity on Tafsîr: The Interpretation of Shibh-i Jumlah as Muftada' Example". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 338-362. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1571750>

Date of Submission	10.22.2024
Date of Acceptance	12.17.2024
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Arap diline dair ilk filolojik çalışmaların daha çok Kur'ân-ı Kerîm'in korunmasına yönelik olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı malzemeler üzerine yazılması; bir Mushaf'ta toplanması ve çoğaltılması bu faaliyetlerin başlangıcı kabul edilebilir. Sonraki süreçte Arap olmayan toplumların Müslüman olması ile İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucuna bağlı olarak Arap dilinde ortaya çıkan lahn ile birlikte dili korumak ve Kur'ân-ı Kerîm'in hatalı okunmasını önlemek gayesiyle Arap yazısına noktalama ve harekeleme işlemi yapılmıştır. Ebu'l-Esved ed-Düelî (öl. 68/688), Nasr b. 'Âsım (öl. 89/708) ve Yahyâ b. Ya'mer (öl. 129/746) ile başlayan bu filolojik faaliyetler Halîl b. Ahmed'le (öl. 175/791) belli bir seviyeye gelmiştir. Sadece noktalama ve harekeleme ile sınırlı kalmayan bu çalışmalar, *Garîbu'l-Kur'ân*, *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbu'l-Kur'ân* eserlerinin telifi ile daha ileri noktaya taşınmıştır.¹ Yapılan bu çalışmalar, dil bilgisinin ve İ'râbın manaya ne denli etki ettiğini göstermektedir. Arap Dili gramerinin söz dizimi kuralları ile İ'râb bölümünü inceleyen nahiv ilmi de tefsir eserlerinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in ve Arap dilinin sahip olduğu özellikler, müelliflerin ekol farklılıkları, kültürel ve ilmî etkenler gibi birtakım sebepler, Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerin İ'râb seçeneklerini artırmakta; buna bağlı olarak da farklı İ'râb vecihleri manaya doğrudan etki etmektedir. Literatürde *Ta'addüdü'l-İ'râb*, *Ta'addüdü evcühî'l-İ'râb*, *İhtilâfü'l-İ'râb*, *et-Tevcihü'n-nahvî*, *el-Hilâfü'n-nahvî* ve *et-Tahlîlü'n-nahvî* başlıklarında ele alınan bu konu, Kur'ân âyetlerinin barındırdığı farklı İ'râb alternatiflerinin çeşitli manalara işaret etmesi açısından onun mu'cizliğini ve metin açısından değerini ortaya koymaktadır.² Tefsirlerde farklı şekillerde tevîl edilen ve nasların anlamını etkileyen nahiv konularından birisi de çalışmamıza esas olarak belirlediğimiz şibh-i cümleye takdir edilen farklı İ'râblardır. Bu İ'râb farklılıkları, Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği anlam katmanlarına ışık tutmakta ve âyetlerin tefsirinde İ'râb faktörünün önemine işaret etmektedir. Türkçe ve Arapça olarak İ'râb farklılığı ve tefsire etkisine dair bazı akademik çalışmalar mevcuttur. Bu meyanda Mehmet Kaya tarafından İ'râb farklılığı ve tefsir ilmiyle ilişkisine dair yapılan çalışmalar oldukça önemli bilgiler sunmakta ve bu alana dair literatürü bizlere detaylı olarak göstermektedir.³ Fakat bu çalışmalarda câr-mecrûr ve zarfa verilebilecek İ'râb alternatifi arasında *mübtedâ* seçeneğine değinilmediği görülmektedir. Şibh-i cümlenin İ'râb vecihlerine geçmeden önce Arap dil yapısında cümle ve türlerine kısaca değinmek icap etmektedir.

Nahiv ilminde cümle, başlangıç için seçilen kelimenin yapısına bağlı olarak *fil* ve *isim* şeklinde iki ana başlıkta incelenmektedir. Cümle fiille başlıyorsa bu cümle *fil cümlesi*; isimle başlıyorsa *isim cümlesi* adını almaktadır. İsim ve fiil cümleleri en az iki kelimedenden müteşekkildir. Birçok dilci cümleyi temelde bu iki tür üzerinden ele almakta; şibh-i cümleye ise *sıla cümlesi* ve

¹ Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbu'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (Nisan 2001), 391-408. Ayrıca bk. Abdulhamit Birışık, "İ'râbu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/376-379.

² Mehmet, Kaya, "Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Haziran 2014), 182.

³ İ'râb farklılığı ve tefsir ilmiyle ilişkisine dair detaylı literatür bilgisi için bk. Mehmet Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü: Zemaşeri Örneği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 4-7.

haber gibi tâlî meselelerde değinmektedirler. Örneğin İbn Mâlik *Elfiyye* eserinin *mevsûl* bahsinde sîla cümlesi olarak “*cümle ve şibh-i (benzeri)*” ifadesini kullanmaktadır.⁴ Müteahhirûn nahivcilerden bazılarının ise tam olarak cümle sayılmasa da yapısı ve içerdiği anlam itibariyle cümleye benzeyen ifade kalıplarını *şibh-i cümle* olarak adlandırdığı görülmektedir. Zira bu cümle yapısı, normal cümle gibi en az iki kelimededen oluşmaktadır. Şöyle ki;

İbn Hişâm eseri *Muğni'l-lebîb*'de cümle çeşitlerini ele alırken cümleyi *isim, fiil ve zarf* olarak üç çeşit olarak ele almakta ve üçüncü çeşit olan *zarf cümlesi* için ise “*zarf veya mecrûla başlayan*” ifadesini kullanmakta ve câr-mecrûdan oluşan zarf cümlesine de “*أَفِي الدَّارِ زَيْدٌ*” örneğini vermektedir. Ayrıca eserinin bir bölümünü *şibh-i cümle*ye ayıran İbn Hişâm, bu bölümde cümleye benzeyen zarf ve câr-mecrûra ait hükümleri ve bunların taalluk konusundaki hükümlerini detaylı bir şekilde işlemektedir.⁵

İbn 'Akil (öl. 769/1367) de *Elfiyye* üzerine kaleme aldığı şerhte yukarıda bahsettiğimiz İbn Mâlik'e ait “*şibh*” ifadesini açıklarken ism-i mevsûllerin sılasının ya cümle ya da *şibh-i cümle* olabileceğini; “*şibh-i cümle*”den kastın da zarf veya câr-mecrûr olduğunu belirtmektedir.⁶

Şibh-i cümle, içerisinde yer alan harf-i cerrin bağlandığı kelimenin (müteallak) özelliğine göre *müstekar* ve *lağv* olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ifadeler cümle içerisindeki konumuna ve zarf türüne bağlı olarak haber, hâl, sıfat, sîla, nâib-i fâil, mef'ûl-ü bih ğayri sarîh, mef'ûl-ü fih ve mef'ûl-ü leh şeklinde i'râb almaktadır.⁷ Bu i'râb çeşitleri dışında zarfın ve câr-mecrûrun bir de tevil yoluyla *mübtedâ* olarak i'râb olabileceği durum söz konusudur.⁸ Bu çalışma ile başta dil ve belagat eserleri ile tefsir eserlerinden örnekler seçmek suretiyle câr-mecrûr ve zarftan müteşekkil *şibh-i cümle*lerin *mübtedâ* olarak i'râblanabileceği alternatifi ortaya konmuş ve bu i'râbın manaya olan etkisine temas edilmiştir.

1. Câr-Mecrûr ve Zarfa Dair İ'râb Çeşitliliği ve Mübtedâ Olarak Tevil Seçeneği

Arap gramerinde âmil olan harf-i cer ve mecrûrundan müteşekkil terkipler, bahsedildiği üzere *şibh-i cümle* olarak adlandırılmaktadır. Her harf-i cerrin cümleye kattığı anlam farklı olsa da devamında gelen kelimeyi cer (kesre) etmeleri bu harflerin ortak işlevidir. Amel ve mana dışında harf-i cerler hakkında yapılan değerlendirme konularından birisi de bu harflerin bazen cümlede *zâid* olarak bulunabilecekleri durumudur. Sözgelimi Basra gramer ekolünün en önemli

⁴ İbn Mâlik Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî, *Elfiyyetu İbn Mâlik fi'n-nahv ve's-sarf* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 14.

⁵ İbn Hişâm Ebû Muhammed 'Abdullâh Cemâluddîn, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1991), 2/433, 2/499-519.

⁶ İbn 'Akil Bahâuddîn 'Abdullah b. 'Abdirrahmân, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 1/154.

⁷ *Şibh-i cümle* hakkında detaylı bilgi için bk. M. Akif Özdoğan, “Arapçada Şibh Cümle Ve Fonksiyonları”, *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 99-110; Fatih Ulugöl, “Arap Dili Gramerinde Şibh-i Cümle Ve Taalluk”, *Bilimname* 2019/37 (2019), 494-498; Muhammed Durmaz, *Arapça'da Şibh Cümle Ve Bakara Suresi Örneğinde İncelenmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 59-64, 99-107; Candemir Doğan, *Arapça Şibh Cümle Sistemi ve Karşıtsal Çözümlemesi* (ePub: Google Kitaplar, 2023), 97-99, 114-119; Akif Yıldırım, “Kur'an'ın Doğru Anlaşılmasında Önemli Bir Faktör: Şibh”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 271-291.

⁸ Câr-mecrûrun *mübtedâ* olarak i'râb olabileceği hususu, Abdulganî en-Nâblusî (öl. 1143/1731) tarafından belagat-fıkıh ilişkisini ele aldığı bir risâlesinde delil olarak kullanılmaktadır. Detay için bk. Muhammed Emin Görgün, “Belagat Sanatlarının Fikhî Meselelerin İzahında Kullanımı: 'Abdulganî en-Nâblusî'nin en-Nesîmu'r-rebî'î fi't-tecâzûbi'l-bed'î Adlı Eseri (Tahlil Ve Tahkik)”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 901-903.

temsilcisi olan ünlü dilci Sîbeveyhi (öl. 180/796) eseri *el-Kitâb*'da harf-i cer konusunu ele alırken "مِنْ" harf-i cerri için şu ifadeleri kullanmaktadır:

مِنْ، ba'zıyyet anlamına da gelmektedir. Bazen öyle bir yerde bulunur ki şayet gelmemiş olsa cümle müstakîm olurdu. Bu durumda مِنْ harf-i cerri، 'مَا' yerine cümleyi tekit etmekte ve izâfet harfi olduğu için cer etmektedir. Tıpkı مَا أَتَانِي مِنْ رَجُلٍ sözünde olduğu gibi... Bu gibi durumlarda cümleden مِنْ harfi çıkarıldığında cümle güzel olur. Fakat مِنْ، bulunduğu yerin ba'zıyyet olduğunu vurgulamaktadır.⁹

Sîbeveyhi'nin açıklamalarına binaen İbn Mâlik, eseri *Teshîlu'l-ferâid ve tekmilu'l-mekâsîd*'da mezkûr durumda "مِنْ" harf-i cerrinin zâid olduğu değerlendirilmesinde bulunarak şu ilavede bulunmaktadır: "مِنْ nefy veya benzeri bir şeyden sonra umumu tayin veya sırf tekit gayesiyle nekre bir mübtedâyı veya fâili yahut mef'ûl-u bihi cer ederek zâid olur."¹⁰

Bu açıklamaların ardından İbn Mâlik mezkûr eserine yazdığı şerhte daha fazla detay vermektedir: "Sîbeveyhi, zâid مِنْ'den ba'zıyyet kastedildiğine işaret etmektedir... مِنْ ancak kendisinden umum kastedilmediğinde ve yerine بَعْضُ koyulması uygun olduğunda ba'zıyyet ifade etmektedir."¹¹

İbn Mâlik bir başka eseri *el-Kâfiyetu's-Şâfiye* isimli urcûzesi üzerine yine kendisinin yazdığı şerhi *Şerhu'l-Kâfiyetu's-Şâfiye*'de mübtedâ konusunu ele alırken mübtedânın lafzının cerre (mechrûr olmaya-kesre almaya) kabil olduğundan bahsetmekte ve bu durumun da mübtedânın başında zâid olarak bulunan "مِنْ" ve "ب" harf-i cerleri ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Mübtedânın bu harf-i cerlerden sonra mechrûr olabilmesi adına da bazı şartlardan bahsetmektedir. Örneğin; mübtedânın "مِنْ" harf-i cerri ile mechrûr olabilmesi için nefy veya ona benzeyen istihfâmıdan (olumsuzluk veya olumsuzluk anlamı taşıyan sorudan) sonra nekre olarak gelmesi; "ب" ile mechrûr olması için de sonda gelen kelimenin nekre olması gerektiğini zikretmekte ve "ب" ile mechrûr mübtedâyı "بِحَسْبِكَ خَدِيثٌ" örneğini verdikten sonra buradaki "بِحَسْبِكَ" ifadesinin mübtedâ; "خَدِيثٌ" ifadesinin de haber olduğunu söylemektedir. Devamında ise şayet câr-mechrûrdan sonra "خَدِيثٌ" ifadesi marife olarak gelmiş olsaydı bu durumda "الخَدِيث" kelimesinin mübtedâ, "بِحَسْبِكَ" ifadesinin de mukaddem haber olmasının daha doğru olacağını zira "حَسْبٌ" kelimesinin izafetle marife olamayın isimlerden olduğu değerlendirilmesini yapmaktadır.¹²

Arap gramerinde harf-i cerlerin zâidliği ile ilgili farklı birçok görüş yer almaktadır. Bu farklı görüşler kimi âyetlerin tefsirinde manayı etkileyen birer seçenek olarak yer almaktadır. İbn Mâlik, harflerin bilhassa "ب" ve "مِنْ" harf-i cerlerinin zâidliği hususunda bazı şartlar öne sürse de Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830) zâidliği daha genel ele almaktadır.¹³

⁹ Sîbeveyhi 'Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu el-Hancî, 1988), 4/225.

¹⁰ İbn Mâlik Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsîd*, thk. Muhammed Kâmil Berakât (Kahire: Dâru'l-Kâtibî'l-'Arabî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr bi'l-Kâhira, 1967), 1/144.

¹¹ İbn Mâlik Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1990), 3/135-136.

¹² İbn Mâlik Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî (Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982), 1/337-338.

¹³ Harf-i cerlerin zâidliği hakkında detaylı bilgi için bk. 'Alî Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-tefkîri'n-nahvî* (Kahire: Dâru Garîb, 2007), 268-274; Yusuf Karataş, "Arapçadaki Zâid Edatların İşlevleriyle İlgili Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 498-501, 504-506, 508-509; Fatih Özaktan, "Kur'ân-ı Kerîm'de Zâid Harf-i Cerler - İbn Cüzey'in 'et-Teshîl Li 'ulûmi't-tenzil' isimli Tefsiri Özeline-", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim 2023), 676-679; Emin

İbn Mâlik nekre bir mübtedânın, zâid “مِنْ” harf-i cerrî ile mecrûr olabilmesi için nefy veya istihfâm şartı getirmiş olsa da bu harf-i cer zâid olmasa bile isimle tevîl yoluyla mübtedâ yerinde bulunabilmektedir. İbn Mâlik de yapmış olduğu bazı istilâhî tanımlarda “مِنْ، ancak kendisinden umum kastedilmediğinde ve yerine ‘بَعْضٌ’ koyulması güzel olduğunda ba’zıyyet ifade eder” sözünün bir uygulaması mahiyetinde “مِنْ” harf-i cerrîni zâid olmadığı halde ba’zıyyet anlamında kullanmaktadır. Şöyle ki;

İbn Mâlik Elfiyye eserinde mureb-mebni konusunu işlerken “وَالْإِسْمُ مِنْهُ مُعْرَبٌ وَمَنْبِيٌّ”/Isme gelince, ondan (bazısı) mureb ve (bazısı da) mebnidir” ifadesini kullanmaktadır.¹⁴ Bu ifadede yer alan “مُعْرَبٌ” lafzını muahhar mübtedâ, öncesindeki câr-mecrûru (“مِنْهُ” ifadesini) mukaddem haber kabul ettiğimizde cümlelerin anlamı “İsim; mureb ve mebnî onandır” şeklinde olmaktadır. Halbuki cümle tam aksi olacak şekilde ele alındığında yani câr-mecrûr, “بَعْضُهُ” teviliyle mübtedâ, “مُعْرَبٌ” lafzı da haber kabul edildiğinde cümlelerin anlamı “İsme gelince; onun bazısı murebtir” olmakta ve istilâhî tanım daha anlaşılır hale gelmektedir. Zira isimlerin ne tamamı mebnî ne de tamamı murebdir. O yüzden tanımın doğru anlaşılması adına bu tevîl bir zorunluluk gibi durmaktadır. Elfiyye şârihlerinden Uşmûnî (öl. 918/1513) bu hususa şu şekilde dikkat çekmektedir:

*İsme gelince, ondan, yani onun bazısı isimde asıl olan olmak üzere murebdir ve ‘mütemekkin’ olarak adlandırılır. Ondan, yani bazısı da isimde asıl olanın aksine mebnîdir ve ‘ğayri mütemekkin’ olarak isimlendirilir.*¹⁵

Görüldüğü üzere Uşmûnî, İbn Mâlik’e ait ifadede yer alan “مِنْهُ” câr-mecrûrunu “بَعْضُهُ” takdiri ve teviliyle mübtedâ olarak değerlendirmektedir. Zira İbn Mâlik’in de bahsettiği şekilde cümlede haber olarak gelen “مُعْرَبٌ” kelimesi nekredir. Burada Uşmûnî “مِنْ” harf-i cerrîni “بَعْضٌ” kelimesiyle tevîl etmekte ve bu şekilde câr-mecrûru mübtedâ, devamındaki ifadeyi de haber olarak görmektedir. Uşmûnî’nin bu görüşünü Sabbân (öl. 1206/1792), Uşmûnî’nin şerhi üzerine kaleme aldığı hâşiyesinde şöyle izah etmektedir:

*Uşmûnî’nin ‘بَعْضُهُ’ ifadesine gelince; ‘مِنْ’ kelimesinin ‘ba’zıyye’ anlamıyla tefsiri; ‘min el-ba’zıyye’yi ‘بَعْضٌ’ anlamında isim olarak gören Zemahşerî’nin görüşüne daha yakındır. Zemahşerî’ye göre ‘مِنْ’ mübtedâ, devamındaki ‘مُعْرَبٌ’ kelimesi ise haberdir. Mana açısından en güzeli budur. Cumhurbaşn görüşüne göre ise ‘مِنْ’ harf olup devamındaki ‘مُعْرَبٌ’ kelimesi ikinci mübtedâ, ‘مِنْهُ’ ifadesi ise mukaddem haberdir.*¹⁶

Sabbân burada sadece Uşmûnî’nin ifadesini açıklamakla yetinmemiş aynı zamanda harf-i cerrîni tevîl yoluyla isim kabul edilebilmesi görüşünü Zemahşerî’ye nispet ederek bu görüşün temelinde Zemahşerî’nin olduğuna dikkat çekmiştir.

Bir başka dilci İbn Hişâm ise eseri *Muğni’l-lebîb*’de harf-i cerlerden “زَبَّ” konusuna verdiği Sâbit b. Ka’b’a (Sâbit Kutne) (öl. 110/728) ait şiir örneğinin ardından şöyle bir ifade kullanmaktadır [Kâmil]:

Uz, “Bir Harfın Anlam Derinlikleri: Arap Dilinde “Bâ” Harfî Örneği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 41 (Ağustos 2024), 956-976.

¹⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 14.

¹⁵ Ebu’l-Hasen Nûrûddîn ‘Alî Uşmûnî, *Şerhu’l-Uşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik el-Müsemmâ Menhecû’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1955), 1/20.

¹⁶ Ebu’l-İrfân Muhammed b. ‘Alî el-Mısırî Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ şerhi’l-Uşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Tâhâ ‘Abdurraûf Sa’d (el-Mektebetu’t-Tevfikîyye, ts.), 1/100.

عَارَا عَلَيْكَ وَرُبَّ قَتْلٍ عَارٍ

إِنْ يَقْتُلُوكَ فَإِنَّ قَتْلَكَ لَمْ يَكُنْ

مُمْتَنِعٌ بِلِ 'عَارٍ' خَيْرٌ لِمَخْذُوفٍ وَالْجُمْلَةُ صِفَةٌ لِلْمَجْرُورِ أَوْ خَيْرٌ لِلْمَجْرُورِ إِذْ هُوَ فِي مَوْضِعِ مُبْتَدَأٍ.

Eğer seni öldürürlerse, senin öldürülmen bir ayıp değildir. Nice katl/ölüm var ki ayıptır. Buradaki 'عَارٍ' kelimesi ya mahzûf bir kelimededen haberdır. Cümle de mecrûr kelimenin sıfatı ya da haberi olur. Çünkü o (mejrûr), mübtedâ konumundadır.¹⁷

İbn Hişâm şiiirin son kısmında yer alan "رُبَّ قَتْلٍ عَارٍ" ifadesindeki "عَارٍ" kelimesinin ya mahzûf bir kelimededen ya da başında "رُبَّ" bulunan mejrûr kelimededen haber olduğunu zira "رُبَّ قَتْلٍ" ifadesinin mübtedâ konumunda bulunduğunu zikretmektedir. Ayrıca İbn Hişâm eserin ilerleyen bölümünde "رُبَّ"nin mejrûru için "رُبَّ رَجُلٍ صَالِحٍ عِنْدِي" örneğini vererek buradaki "رُبَّ"nin i'râb açısından zâid, mejrûrunun da mübtedâ olarak merfû olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Yine İbn Hişâm cümle çeşitlerini ele alırken bir cümle hakkında isim cümlesi mi yoksa fiil cümlesi mi noktasında ihtilaf bulunan durumları açıklarken sekizinci maddede Besmele ifadesi hakkında farklı görüşler nakletmektedir. Bazı dilcilerin bu cümleyi isim, bazılarının da fiil cümlesi olarak takdir ettiğini belirttikten sonra üçüncü görüş olarak Zemahşerî'nin bu konuda farklı bir takdiri olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

بِسْمِ اللَّهِ ifadesinin önüne 'تَبْدَأُ' takdir edildiğinde bu isim cümlesi olur ki bu da Basralıların görüşüdür. Yahut بِسْمِ اللَّهِ şeklinde takdir edilirse (ifadenin önüne fiil takdiri yapılırsa) o zaman da fiil cümlesi olur ki bu da Kûfeli dilcilerin görüşüdür. Tefsir ve i'râb eserlerinde de bu görüş meşhurdur. Zemahşerî ise bunun dışında bir şey söylememekle birlikte Besmelenin o file mübtedâ kılınması adına بِسْمِ اللَّهِ ifadesine muahhar uygun bir fiil takdir etmektedir. (Takdir ettiği uygun fiili بِسْمِ اللَّهِ ifadesinden sonra getirmektedir.) Cümleyi ise بِسْمِ اللَّهِ أَقْرَأُ، بِسْمِ اللَّهِ أَحْلَى، بِسْمِ اللَّهِ أَرْحَمُ ve بِسْمِ اللَّهِ أَرْحَمُ şekillerinde takdir etmektedir.¹⁹

İbn Hişâm her ne kadar Zemahşerî'nin Besmele ifadesi hakkındaki ifadelerini aktarırken "لَمَّا جَعَلْتَ الْبِسْمَةَ مُبْتَدَأً لَهُ" ifadesinde "مُبْتَدَأً" lafzını kullanmış olsa da Zemahşerî'nin yapmış olduğu takdirle "بِسْمِ اللَّهِ" ifadesini i'râb açısından mübtedâ olarak değerlendirdiğine dair bir ifade yer almamaktadır. Zemahşerî'ye ait teviller çalışmanın tefsir başlığında detaylı olarak incelenmiştir.

İbn Hişâm daha önce de belirttiğimiz şekilde cümleyi; isim, fiil ve zarf cümlesi olarak üç kısımda ele almaktadır. Besmele ifadesinde de yapılan takdir ile cümle çeşidinin değişmesine temas etmekte ve "بِسْمِ اللَّهِ" ifadesinin önüne isim takdir edildiğinde cümle isim cümlesi; fiil takdir edildiğinde ise fiil cümlesi olduğunu açıklamaktadır. Son olarak Zemahşerî'nin takdir ettiği fiili "بِسْمِ اللَّهِ" ifadesinden önce değil de sonra getirdiğini belirterek Zemahşerî'nin bu câr-mecrûrdan oluşan ifadeyi cümle başlangıcı yaptığını belirtmektedir. İbn Hişâm'a göre zarf veya câr-mecrûrla başlayan cümle zarf cümlesi olduğuna göre bu durumda Zemahşerî'nin yapmış olduğu bu takdir de İbn Hişâm'a göre şibh-i cümle olmakta ve bu câr-mecrûr da cümle aslı unsuru olan mübtedâ/özne olarak vazife icra etmektedir.

"بِ", "مِنْ" ve "رُبَّ" harf-i cerleri için aktarılan bilgilerden sonra şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür:

¹⁷ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/154. Şiiirin aidiyeti için ayrıca bk. Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, Şerhu ş-şevâhidi ş-şirriyye fi ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2007), 1/465.

¹⁸ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/156.

¹⁹ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 2/436.

İbn Hişâm, Uşmûnî ve Sabbân'ın görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde câr-mecrûru takdir yoluyla *mübtedâ* olarak değerlendirenlerin çıkış noktasının Zemahşerî'nin tevilleri olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira hem İbn Hişâm hem de Sabbân, bu konudaki değerlendirmelerini Zemahşerî üzerinden ele almaktadırlar. Ayrıca mübtedânın lafzının cerre kâbil olduğunu belirten İbn Mâlik'in bu görüşü ve verdiği örneğin yanı sıra kendi eserlerindeki uygulamaları, câr-mecrûrun *mübtedâ* mahallinde bulunabileceğine dayanak oluşturmaktadır. Yine Sibeveyhi'nin "مَنْ" harf-i cerri için yaptığı *ba'zıyyet* tevili de bu harf-i cerri "بَعْضٌ" anlamında *isim* kabul edenlerin görüşünü destekler niteliktedir.

Sibeveyhi doğrudan *zâid* kelimesini kullanmasa da "مَنْ" harfinin "بَعْضٌ" anlamında cümleyi tekit ettiğini vurgulamaktadır. İbn Mâlik bu durumlarda "مَنْ" harfini *zâid* olarak değerlendirmeyi tercih etmektedir. Uşmûnî ve Sabbân ise "مَنْ" harfini *zâid* olarak değil de "بَعْضٌ" teviliyle *isim* olarak görüp açıkça *mübtedâ* kabul etmektedir. Yine ileride bahsedeceğimiz şekilde aynı tevil ve takdiri Teftâzânî ve onu takip eden ulema da yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken ve verilen bilgilerden elde edilen çıkarım ise şu şekilde olmaktadır:

"مَنْ" harfi ister İbn Mâlik'in görüşüne göre *zâid* olsun isterse "بَعْضٌ" kelimesiyle tevil edilsin sonuç olarak "مَنْ" ve mecrûru umumu tayin ile *ba'zıyyet* anlamına işaret ve tekit için *mübtedâ* mahallinde yer alabilmektedir. Böylece *zâid* olup olmamasına bakılmaksızın her iki durumda da "مَنْ", cümleye *ba'zıyyet* anlamını vermektedir.

Harf-i cerlerin zâidliği yahut isimle tevili neticesinde câr-mecrûrun *mübtedâ* olarak i'râb alabileceği hususu sadece gramer eserleriyle sınırlı kalmamıştır. Örneğin belagat ilmine dair kaleme alınan eserlerde yer alan ıstılâhî tanımlar, bu i'râb alternatifinin uygulandığı ve tartışıldığı yerler olmuştur. Örnek verecek olursak;

Hatîb Kazvî'nin *Telhîs* adlı eserinde isnadın kısımlarını ele alırken "تَمَّ الْإِسْنَادُ مِنْهُ حَقِيقَةً عَقْلِيَّةً" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.²⁰ Sa'duddîn Teftâzânî ise kaleme aldığı *Mutavvel* adındaki şerhinde bu ifadeyi "O (Kazvîni) sanki şöyle demiştir: *İsnadın bazıları hakikat bazıları ise mecazdır.*" şeklinde açıklamaktadır.²¹

Görüldüğü gibi Teftâzânî, ifadede yer alan "مِنْهُ" câr-mecrûrunu "بَعْضُهُ" teviliyle *mübtedâ* olarak kabul etmektedir. Fenârî Hasan Çelebi (öl. 891/1486) de *Mutavvel* üzerine kaleme aldığı hâşiyesinde Teftâzânî'nin "*câr-mecrûrun mübtedâ olarak gelebileceği*" görüşüne sahip olduğunu belirtmekte ve Teftâzânî'nin bu görüşünü Zemahşerî'nin *Keşşâfı* üzerine kaleme aldığı hâşiyesindeki Bakara 2/8 âyetinin tefsiri kısmında da belirttiğini nakletmektedir.²² Çok yönlü bir âlim olan Teftâzânî bu i'râb alternatifini âyetlerin tefsirinde bir araç olarak kullanmaktadır. Görünen o ki Teftâzânî bu konuda Zemahşerî'den etkilenmiş gibi durmaktadır. Şimdi câr-mecrûrun *mübtedâ* olarak tevil edildiği yerleri çalışmanın ana eksenini oluşturan tefsir eserleri üzerinden inceleyecek ve dil-tefsir ilişkisi bağlamında bu i'râb alternatifinin manaya etkisine dikkat çekmeye çalışacağız.

²⁰ Hatîb Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvîni, *et-Telhîs fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Abdurrahmân el-Berkûkî (Mısır: Dâru'l-Fikrati'l-'Arabî, 1904), 44.

²¹ Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2013), 193.

²² Hasan Çelebi Fenârî, *Hâşiyetu'l-Mutavvel* (Kum: Menşûrâtu eş-Şerîf Radî, 1406), 191.

2. Tefsir Eserlerinde Câr-mecrûr ve Zarfa Dair İ'râb Çeşitliliği ve Manaya Etkisi

İlk dönem *Tefsir*, *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbu'l-Kur'ân* eserlerine bakıldığında harf-i cerlerin tevîl ve takdir yoluyla *mübtedâ* olarak değerlendirildiği bazı ortak âyetler olduğu görülmektedir. Harf-i cerri *mübtedâ* olarak takdir ve tevîl edenler genelde bu görüşlerini Bakara 2/8 âyeti üzerinden ifade etmekte ve Âl-i 'İmrân 3/110, Hûd 11/41, Sâffât 37/164 ve Cin 72/11 âyetlerini de bu görüşlerine dayanak olarak Bakara 2/8 kısmında ele almaktadırlar. Bizler de câr-mecrûrun takdir yoluyla *mübtedâ* olarak değerlendirilebileceğine dair görüşleri sırasıyla ele alacak ve aktarılan görüşlerin ardından ilgili âyetler hakkında ortaya çıkan i'râb alternatiflerini maddeler halinde özetleyeceğiz.

2.1. Fâtihâ Sûresinin Başında ve Hûd 41 Âyetinde Yer Alan Besmele İfadesinde İ'râb Çeşitliliği

Tefsir eserlerinin genelinde Besmele konusu oldukça detaylı ele alınmıştır. Zira bu ifadenin; âyet olup olmaması ve buna bağlı olarak da namazda kıraati gibi farklı fikhî hükümlere etkisi söz konusudur. Bu ifade özelinde ele alınan diğer hususlar ise “بِسْمِ اللَّهِ” tamlamasındaki “ب” harf-i cerrinin anlamı, bu tamlamanın i'râbı ve “اسم” lafzının kökenine yöneliktir.²³

Besmele ifadesi hakkında geniş bir değerlendirme yapan Arap dili âlimlerinden Nehhâs (öl. 338/950) ifadesindeki “ب” harf-i cerrinin *zâid* olduğu değerlendirmesinde bulunarak ilgili ifadeyi Kûfe ve Basra ekolüne göre açıklama yoluna gitmekte ve Kûfeli dilci Ferrâ'ya (öl. 207/822) göre “بِسْمِ اللَّهِ” câr-mecrûrunun “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” takdirinde nasb; Basralılara göre ise “بِسْمِ اللَّهِ” takdiriyle ref mahallinde olduğuna temas etmektedir.²⁴

Zemahşerî ise daha önce temas ettiğimiz üzere eseri *Keşşâf'ta* Besmelenin i'râbını yaparken “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden sonra mahzûf fiil takdirini “بِسْمِ اللَّهِ أَقْرَأُ وَأَتْلُو” şekillerinde yapmaktadır. Fiili “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden sonra takdir etmesine gerekçe olarak da fiil ve müteallik arasında daha önemli olan unsurun fiil değil müteallik olduğunu vurgulamakta ve müşriklerin de aynı gayeden ötürü işlerine başlarken kendi ilahlarının isimlerini önce kullanmak suretiyle “بِسْمِ اللَّاتِ، بِاسْمِ الْعَزْرَى” şeklinde kullandıklarını; bu yüzden de muvahhid bir şahsın Allah Teâlâ'nın isminin bir işe başlamaya mahsus kılınmasını kastetmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir.²⁵ Zemahşerî bu kısımda “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesini doğrudan *mübtedâ* olarak i'râblamayıp fiil ve müteallik arasında tercihte bulunarak cümlelerin müteallikle başlamasının fiille başlamasından daha etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Besmelenin tamamında Zemahşerî'nin “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesini öne geçmiş mef'ûl olarak değerlendirmiş olması daha muhtemeldir. Zira Zemahşerî

²³ Türkiye'de Besmele'ye dair yapılan bazı çalışmalar mevcutsa da bu çalışmalarda câr-mecrûrun i'râbına yönelik tefsir eserlerinde yaygın olan görüş aktarılmakla yetinilmiş, çalışmamıza esas i'râb alternatifleri de dâhil olmak üzere detaylı analize yer verilmemiştir. Örnek olarak bk. Mehmet Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 93-97; Münir Yaşar Kaya, “Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fikhî Hükümlere Etkisi”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (15 Aralık 2022), 299-300.

²⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 11.

²⁵ Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Halîl Me'mûn Şîha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 25.

mahzûf takdirini “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden sonra yapma gerekçesini açıkladıktan sonra örnek olarak Fâtîha 1/5 “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” âyetini örnek vermektedir. Örnek verilen bu âyete bakıldığında öne alınan ifadenin mübtedâ değil de hasr/kasr kastıyla mef’ûl takdimi olduğu görülecektir. Dolayısıyla İbn Hişâm’ın Zemahşerî’nin tevilden hareketle “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesi için kullandığı “مُبْتَدَأٌ” lafzını²⁶ i'râb açısından değil de cümlelerin ibtidâsı/başlangıcı olarak değerlendirdiğini düşünmek daha doğru durmaktadır.

Zemahşerî, Fâtîhâ’nın başındaki “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesi olmasa bile Hûd 11/41 “وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ” âyetinde yer alan “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا وَمُرْسِيَهَا” ifadesinin mübtedâ ve haberden oluşan cümle olmasının caiz olduğunu belirtmektedir.²⁷

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ise Hûd 11/41 âyetinde yer alan “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا” ifadesi için yaptığı değerlendirmede “مَجْرِبَهَا وَمُرْسِيَهَا” kelimeleri hakkında iki i'râb seçeneği olduğunu; ilk olarak bu kelimelerin “بِسْمِ” ifadesindeki “ب” harfi ile merfû olarak “بِسْمِ اللَّهِ” anlamına geldiğini; ikinci seçenekte ise mansûb olabileceğini zikretmektedir.²⁸ Bu görüşe binaen “بِسْمِ اللَّهِ” câr-mecrûru öne geçmiş haber olarak değerlendirilebileceği gibi mübtedâ olarak da değerlendirmek mümkün durmaktadır. Câr-mecrûrun mübtedâ olarak değerlendirilmesi durumunda ise “مَجْرِبَهَا وَمُرْسِيَهَا” ifadesi onun haberi olmaktadır.

Taberî ve Zemahşerî’nin Hûd 11/41 âyetindeki “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا وَمُرْسِيَهَا” ifadesini mübtedâ-haber olarak değerlendirmesi de dikkate alınrsa verilen bu görüşlerden hareketle “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” ifadesindeki “ب” harf-i cerrini zâid olarak değerlendirip “إِسْمُ اللَّهِ الْإِنْدَانِي” takdiriyle mübtedâ-haber olarak değerlendirilebileceği alternatifini ortaya çıkmaktadır. Zira İ'râbu'l-Kur'ân müelliflerinden Muhyiddîn ed-Dervîş, Kalem 68/6 âyetinin i'râbını yaparken “بِأَيْكُمُ الْمُعْتُونُ” ifadesi hakkında tercih edilen dört farklı i'râb olduğunu söylemekte ve ilk görüş olarak da buradaki “ب” harf-i cerrinin mübtedânın başında zâid olarak bulunduğunu belirtmektedir.²⁹ Arap dilinde var olan bu i'râb alternatifini de “ب” harf-i cerrini ve mecrûrunun mübtedâ mahallinde bulunabileceğinin delili niteliğindedir. Bu durumda aynı i'râb alternatifinin Besmele ifadesi için de uygulanabilmesi mümkün durmaktadır. Ayrıca mahzûf takdirinin “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden önce yapılmasına dair bir vücûbiyet söz konusu değildir. Burada i'râb alternatifini olarak Zemahşerî’nin yaptığı gibi “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden sonra fiil takdiri yerine isim takdiri yapılırsa bu durumda “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinin mübtedâ olarak i'râb alabileceği ve anlamın da “Allah’ın adı, benim başlamam/başlangıçumdur” şeklinde olacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Hûd 11/41 âyeti de bu alternatifin mümkün olabileceğini göstermektedir. Zira İ'râbu'l-Kur'ân müelliflerinden ed-De’âs (öl.?) Besmelenin i'râbını yaparken “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinin ya mahzûf bir fiile ya da mahzûf haber olan “إِنْدَانِي” lafzına tealluk ettiğini belirtmektedir.³⁰ Bu takdire göre de mahzûf haberin mübtedâsı “بِسْمِ اللَّهِ” câr-mecrûru olabilmektedir.

Besmele üzerine risâle kaleme alan Süleymân b. İbrâhîm el-Lâhim ise “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesindeki “ب” harf-i cerrinin taalluk ettiği mahzûf kelime takdiri konusunu ele alırken meşhur rivayetleri

²⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/436.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 484.

²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 12/413.

²⁹ Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992), 10/165.

³⁰ Ahmed 'Ubeyd ed-De'âs vd., *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimeşk: Dâru'l-Fârâbi li'l-Me'ârif, 2004), 1/7.

aktarmasının ardından son alternatif olarak isim vermeksizin farklı bir takdir şekli daha zikretmekte ve şöyle demektedir: “Bazıları ise *‘بِسْمِ اللَّهِ’* den sonra Hûd 11/41 âyetinde olduğu gibi muahhar isim takdir etmektedir. Bu âyetteki *‘بِسْمِ اللَّهِ’* sonrasındaki *‘مَجْرِيهَا’* tealluk etmektedir. Bu takdirlerin tamamı doğrudur.”³¹

Verilen bilgiler ışığında “*بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا*” ve “*بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*” ifadelerinde yer alan “*بِسْمِ اللَّهِ*” câr-mecrûruyla ilgili şu i'râb alternatifleri ortaya çıkmaktadır:

- Mahzûf takdirinin “*بِسْمِ اللَّهِ*” ifadesinden önce veya sonra fiil olarak yapılması sonucunda bu ifadenin *mef'ûl* olarak nasb mahallinde olması veya öncesine isim takdiri yapılarak bu ifadenin *haber* olmasıdır ki tefsir eserlerinde yaygın olan iki alternatif görüş bunlardır.
- “*بِسْمِ اللَّهِ*” ifadesindeki “ب” harf-i cerrinin zâid olarak değerlendirilmesi ve mahzûf kelimenin de bu ifadeden sonra isim olarak takdir edilmesi durumunda cümlenin “*اسْمٌ*” şeklinde *mübtedâ* ve *haber*den oluşmasıdır. Bu durumda “*اسم*” kelimesi başındaki zâid “ب” harf-i cerri ile lafzen mecrûr olsa da *mübtedâ* olarak ref mahallinde yer almaktadır.
- Hûd 11/41 âyetinde yer alan “*مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا*” ifadelerinin ya nasb mahallinde ya da “*بِسْمِ اللَّهِ*” ifadesiyle isnâd ilişkisi içerisinde *mübtedâ-haber* olarak i'râblanabileceği alternatifi mevcuttur. Taberî burada “*مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا*” ifadeleri için ilk seçenek olarak “*بِسْمِ اللَّهِ*” ifadesindeki “ب” harfi ile *merfû* olduğunu belirtmekte, Zemahşerî ise bu ifadelerin *mübtedâ-haberden* oluştuğunu belirterek hangisinin *mübtedâ*, hangisinin *haber* olduğuna dair açık bir ifade kullanmamaktadır. Bu noktada “*مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا*” ifadeleri, öncesindeki “*بِسْمِ اللَّهِ*” ifadesindeki “ب” harf-i cerrinin zâid olup olmamasına bakmaksızın *haber* olarak değerlendirildiğinde *mübtedâsı* da “*بِسْمِ اللَّهِ*” câr-mecrûru olabilmektedir.

2.2. Bakara 8 Âyetinde Yer alan “*وَمِنَ النَّاسِ مَنُ يَقُولُ...*” İfadesindeki Câr-mecrûra Dair İ'râb Çeşitliliği

Arap dilcilerden ve aynı zamanda müfessir olan Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl. 311/923) Bakara 2/8 âyetinin i'râbını yaparken “*Buradaki ‘مَنْ’ in i'râbı vakıfdır (sükundur). Zira onun haberde tam bir isim olabilmesi ancak sila ileldir*”³² demektedir. Eserin şerh ve tahkikini yapan ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şiblî ise bu kısmın dipnotunda Zeccâc’ın ilgili ifadeden kastını şu şekilde açıklamaktadır:

مَنْ anlamı ancak ona bitişen şeyle tamamlanmaktadır. Böylece o, isimden bir cüzdür. Bu yüzden de onun üzerinde i'râb gerçekleşmez. Bu *‘مَنْ’*, harfe şibh-i manevi olduğu için (harfe olan manevi benzerliğinden ötürü) mebnidir. Bu gibi yerlerde onun i'râbı mübtedâdır. *‘مَنْ يَقُولُ’* ifadesi ise onun haberidir. Yani anlam *‘مَنْ يَقُولُ النَّاسِ يَقُولُ’* şeklindedir.³³

‘Abdulcelîl bu görüşüyle câr-mecrûru açıkça *mübtedâ* olarak i'râblamakta ve Zeccâc’ın kastının da bu şekilde olduğunu belirtmektedir.

³¹ Süleymân b. İbrâhîm el-Lâhim, *el-Lubâb fî tefsiri'l-İstî'âze ve'l-Besmele ve Fâtihati'l-Kitâb* (Riyad: Dâru'l-Muslim, 1999), 86.

³² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şiblî (Beirut: ‘Âlemu'l-Kutub, 1988), 1/84-85.

³³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/85.

Câr-mecrûru mübtedâ olarak takdir edenlerin dayanak noktasını teşkil eden müelliflerin başında Zemahşerî gelmektedir. Zemahşerî'nin farklı câr-mecrûrdan müteşekkil bazı âyetlerin tefsirinde yaptığı tevili ve takdirler, onun câr-mecrûru tevili yoluyla mübtedâ olarak kabul ettiğini göstermektedir ki gramer başlığında değinildiği üzere Sabbân da aynı kanaate ulaşmaktadır.³⁴

Zemahşerî Bakara 2/8 âyetinin tefsirini yaparken “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ” ifadesinde yer alan “النَّاسِ” kelimesinin başındaki lâm harfinin cins için olduğu ve devamındaki “مَنْ” edatının ise “وَمِنَ النَّاسِ” kelimesinin başındaki lâm harfinin cins için olması durumunda devamındaki “مَنْ” edatının mevsûfe olduğunu belirtmekte ve “مَنْ” edatı yerine nekre bir kelime olan “نَاسٌ” ifadesi takdir etmektedir.

Zemahşerî'nin bu tevilden hareketle câr-mecrûrdan oluşan ifade ve cümleden hazfedilen mevsûf kelime için farklı i'râb alternatifleri ortaya çıkmaktadır. Câr-mecrûra verilebilecek bir i'râb seçeneği de câr-mecrûrun mübtedâ, mahzûf mevsûfun (“نَاسٌ” ifadesinin) ise onun haberi olması şeklindedir. Zira Teftâzânî bu i'râb alternatifini lafız ve mana açısından daha doğru bulmakta ve Zemahşerî'nin yapmış olduğu tevilden hareketle Bakara 2/8 âyetinin tefsirini yaparken Zemahşerî'nin “Buradaki (النَّاسِ) kelimesinin başındaki lâm-ı ta'rîf cins içindir” sözünden sonra geniş bir izah yapmaktadır. Teftâzânî ilk olarak ilgili âyete getirilen tevillerin manaya olan etkisine temas etmekte ve şöyle demektedir:

Bu tarz haberlerin (yani, bazı insanlar, şöyle şöyle diyen insanlardır, demenin) bir faydası olmadığı düşünülebilir. Buna cevap ise şudur: Buradaki haberler; ba'zıyyet/bir kısmını kastetme veya teaccüb/şaşıрма içindir. Bazı insanların bu tarz sıfatlarla muttasıf olmalarını büyük bir şey kabul etmenin nedeni; bu vasıfların insanlığa zıt olmasıdır. Şöyle ki bu sıfatlarla muttasıf kişilerin insan cinsinden kabul edilmemesinin zayıf olması gerekir. Zira bu tarz ifadeler yaygın kullanıma sahiptir. Bu ifadede de yalnızca ‘insan cinsinden bir grup şöyle vasıflarla muttasıftır’ şeklinde bir haber kastedilebilir.³⁶

Teftâzânî aslında bu açıklaması ile Zemahşerî'nin ilgili âyete getirdiği tevilin anlama etkisini irdelemektedir. Yani “İnsan cinsinden olan kimseler diyen insanlardır” gibi bir cümle kurulduğunda bu haber cümlesinden kastın onların insan olduklarını haber vermektense ziyade sahip oldukları vasıfların ve söylemlerinin insanlığa zıt bir durum teşkil etmesi sebebiyle bu tutumlarına yönelik bir şaşırma veya bazı insanların böyle vasıflara sahip olduğunu belirtmekten ibaret olmasıdır. Zira bu kişilerin insan olduğu malum olduğuna göre mezkûr vasıflara sahip kimseleri insan olarak kabul etmemek hakiki manada zayıf bir görüştür. Ardından ise bu âyette yer alan câr-mecrûr için daha uygun ve doğru bulunduğu i'râb tercihini şu şekilde açıklamaktadır:

Buradaki kasıt, câr-mecrûrun mazmununun ‘Bazı insanlar’ ya da ‘İnsanlardan bazıları şöyle söyledir’ anlamıyla mübtedâ yapılmasıdır. Böylece faydanın hedefi bu sıfatlar olur.³⁷

³⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 1/100.

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 44.

³⁶ Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 329), 25b-26a.

³⁷ Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Laleli, 329), 25b-26a.

Teftâzânî yapmış olduğu bu değerlendirme ile câr-mecrûrun ilgili âyetlerde *mübtedâ* olarak i'râblanmasının lafız ve anlam açısından daha doğru olduğunu belirtmekte ve câr-mecrûru tevil yoluyla *mübtedâ* kabul ettiğini açıkça ifade etmektedir. Zira câr-mecrûr *mübtedâ* yapıldığında âyetin anlamı “*İnsanlardan bazıları şöyle sıfatlarla muttasıftır*” şeklinde olmakta ve bu cümledeki haber verme de onların insanlardan olmasını bildirmekten ziyade sahip oldukları sıfatlara dikkat çekmektedir. Ayrıca Teftâzânî bu görüşünü desteklemek adına Mûsâ b. Câbir el-Hanefî'ye (öl. ?) ait şu hamâseyi örnek vermektedir [Kâmil]:

فَمِنْهُمْ لِيُوتَ لَأَنْزَامٍ وَبَعْضُهُمْ مِمَّا قَمَشْتَتْ وَصَمَّ حَيْلُ الْخَاطِبِ

Onlardan bazıları, karşılaşılmak istenmeyen aslanlardır. Bazıları ise önemsenmeyen ve dikkate alınmayanlardan olup çer çöp gibi topladığın (değersiz) ve oduncunun ipinin bir araya getirdiği (boyun eğdirilmiş) aslanlardır.³⁸

Teftâzânî şiirde yer alan “مِنْهُمْ” câr-mecrûrunun *mübtedâ*; “لِيُوتَ” kelimesinin ise onun haberi olduğunu belirtmekte ve buna delil olarak da “مِنْهُمْ” lafzına karine olarak cümlede devamında ona matuf “بَعْضُهُمْ” ifadesinin cümlede *mübtedâ* olarak yer aldığını belirtmektedir. Bu noktada Teftâzânî'nin “مِنْ” harf-i cerrini “بَعْضٌ” kelimesiyle ba'zıyyet anlamında tevil etmesinin temel dayanağını Sîbeveyhi ve İbn Mâlik'in bu harf hakkındaki görüşlerinin oluşturduğu söylenebilir. Zira hem Sîbeveyhi hem de İbn Mâlik bu harfin “بَعْضٌ” anlamda cümleyi tekit ve umum lafzı tayin için gelebileceğini belirtmektedir.³⁹ Ayrıca İbn Mâlik, “مِنْ” harf-i cerrinin ba'zıyyet anlamında kullanılmasına ve yerine “بَعْضٌ” konmasının güzel olmasına örnek olarak Bakara 2/8 âyetini örnek vermektedir.⁴⁰ İbn Mâlik'in bu görüşüne binaen âyetteki “مِنْ” harf-i cerrini cümleyi tekit ve “النَّاسِ” kelimesindeki umumu tayin kastıyla ba'zıyyet anlamında değerlendirmek mümkündür. Bu haliyle de Teftâzânî'nin yapmış olduğu i'râb alternatifini âyetin içerdiği anlama farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Zemahşerî'nin *Keşşâf*ı üzerine hâşiye kaleme alan Şerîf Curcânî ise Bakara 2/8 âyetinin tefsirinde Teftâzânî'nin ifadelerine oldukça benzer cümleler kurmakta ve bu âyeti Teftâzânî'nin perspektifinden ele alarak câr-mecrûru *mübtedâ* olarak kabul etmektedir. Curcânî, câr-mecrûrun mana tevilini veya mevsûf takdiri yoluyla *mübtedâ* yerinde bulunabileceğini de belirtmektedir.⁴¹

Bakara 2/8 âyeti hakkında değerlendirme yapan bir diğer isim de Ebüssüûd Efendi'dir. Müellif eserinde “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ” ifadesinde yer alan “مِنَ النَّاسِ” zarfının mazmunu itibarıyla *mübtedâ* olarak ref mahallinde olduğunu ya da *mübtedâya sıfat* olduğunu belirtmektedir. Ebüssüûd Efendi âyetin devamındaki “مَنْ يَقُولُ” ifadesinde yer alan “مَنْ” için de mevsûle veya mevsûfe anlamında olup *haber* olmak üzere ref mahallinde olduğunu söylemekte ve âyetin anlamını “...وبعض الناس أو وبعض من الناس الذي يقول” şeklinde tefsir etmektedir.⁴² Ebüssüûd Efendi,

³⁸ Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Laleli, 329), 25b-26a. Şiirin aidiyeti için ayrıca bk. Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî, *Dîvânu'l-hamâse*, nşr. Ahmed Hasen Besec (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 69.

³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/225; İbn Mâlik, *Teshîl*, 1/144; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/135-136.

⁴⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/136.

⁴¹ Seyyid Şerîf el-Curcânî, “Hâşiye ‘ale'l-Keşşâf”, *el-Keşşâf*, mlf. Cârullah ez-Zemahşerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1977), 1/167.

⁴² Ebüssüûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 1/39.

zarfın mübtedâ olarak i'râblanmasının manaya olan etkisine dikkat çekerek şu ilavelerde bulunmaktadır:

Bu şekilde olması şundan ötürüdür: İfadenin hedefi ve asıl gayesi onların sıladan yahut sıfattan sonra gelen şeylerle (مَنْ edatından sonra verilen özelliklerle) ve bununla alakalı tüm sıfatlarla muttasıf olmalarından ötürüdür, onların bu zikredilen kişiler olmalarından haber vermek değildir. Fakat zarfın, genel kullanımda olduğu üzere haber yapılmasına ise mananın cezâleti engel olmaktadır. Zira onların insanlardan olması zaten açık bir durumdur. (Yani onların insan olduğu zaten ortadadır.) Bu yüzden de onların insan olmalarını haber vermek faydadan yoksundur.⁴³

Ebüs-suûd Efendi burada çok önemli bir noktaya temas ederek i'râb alternatifinin manaya ne denli etki ettiğini göstermektedir. Zira “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ” âyetinde “مِنَ النَّاسِ” câr-mecrûru şüyu bulmuş görüşe göre haber olarak değerlendirilip mübtedâsı olarak “مَنْ” edatı ele alındığında ortaya “... diyenler insanlardandır” şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Halbuki hem Teftâzânî hem de Ebüsuûd Efendi'nin görüşü dikkate alınarak “مَنْ” harf-i cerrine ba'zıyyet tevili yapılarak “مِنَ النَّاسِ” câr-mecrûru mübtedâ; haberi olarak da “مَنْ” edatı kabul edildiğinde mana “İnsanlardan bazıları demektir” şeklinde olmaktadır. Ebüsuûd Efendi'nin de temas ettiği üzere bu ifadedeki haber cümlesinin asıl gayesi mezkûr kişilerin insan olduklarını bildirmek midir yoksa o kişilerin muttasıf oldukları bazı özellikleri vurgulamak mıdır? Bu gaye seçenekleri arasında ikincisini tercih etmek Teftâzânî'nin ifadesiyle lafzı ve manayı daha müstakim kılmaktadır.

Bakara 2/8 âyeti hakkında Beyzâvî'nin takdiri ise şu şekildedir: “مِنَ النَّاسِ ifadesindeki lâm, cins içindir. Devamındaki مَنْ ise mevsûfedir. Sanki مَنْ النَّاسِ نَاسٌ يَقُولُونَ ' demek istemiştir.”⁴⁴

Daha önce bahsettiğimiz şekilde âyetlere yapılan mahzûf kelime takdiri neticesinde mahzûf kabul edilen “نَاسٌ / أَنَاسٌ” kelimeleri için geçerli olan i'râb alternatiflerinden birisi de bu mahzûf kelimelerin, öncesinde bulunan câr-mecrûr için haber olmalarıdır. Bu takdir neticesinde de câr-mecrûr tevil yoluyla mübtedâ kabul edilmektedir.

Beyzâvî'nin mezkûr tefsirine hâşiye yazan Şihâbuddîn Hafâcî ise Bakara 2/8 âyeti hakkında yukarıdaki açıklamalara şu ilavede bulunmaktadır:

Bu âyette en doğru/evlâ olan görüş, 'مِنَ النَّاسِ' câr-mecrûrun 'مَنْ يَقُولُونَ' anlamında mübtedâ olmasıdır. Böylece faydanın hedefi bu vasıflar olur. Zira manasının teviliyle zarfın mübtedâ olarak bulunması uzak bir şey değildir⁴⁵

Ardından Hafâcî, Teftâzânî ile aynı şiir örneğini vererek konuyu açıklama yoluna gitmektedir:

Şiirde yer alan “مَنْهُمْ” câr-mecrûrunun karşılığı olarak cümlede mübtedâ olarak bulunan “بَعْضُهُمْ” ifadesi yer almaktadır. Âl-i İmrân 3/110 âyetindeki “مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ” ifadesinde de aynı şekildedir.⁴⁶

⁴³ Ebüsuûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, 1/39-40.

⁴⁴ Nâsiruddîn Ebü Sa'îd 'Abdullâh el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1997), 1/44.

⁴⁵ Şihâbuddîn Ahmed el-Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb 'alâ tefsiri'l-Beyzâvî* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1283), 1/303.

⁴⁶ Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 1/303.

Aslında Hafâcî'nin buraya kadar verdiği bilgiler Teftâzânî'den nakil şeklindedir. Bu bilgilerden sonra Hafâcî “Ben derim ki” diye başlayarak daha fazla ayrıntıya girmekte ve ilgili âyeti iki farklı i'râb seçeneği üzerinden tefsir etme yoluna gitmektedir:

Başına 'رَبِّ' geldikten sonra zarftan sonra gelen kelimeyi nasb ettiklerinde tekellüfsüz bir şekilde câr-mecrûrun mübtedâ olması ortaya çıkmaktadır. Zira manaya meylederek harfin mübtedâ yapılması daha önce ele alınmıştı.... Burada evlâ olan görüş 'بَعْضُ النَّاسِ' ifadesinin; 'مُخَصَّرٌ وَ مُنْقَسِمٌ' gibi taksim mahallinde vaki olduğunda faydalı bir manadan kinaye olduğunu söylemektir... Ba'zıyyet; tazim, tahkir, taklîl ve teksir için olur. Bu yüzden de 'Onların insanlardan olması' haberinden maksadın 'Onların, insan suretinde olmaları dışında ayırt edici sıfatları yoktur' ya da 'Bu sıfatlar insanlığa zıttır' şeklinde anlam taşımıştır.⁴⁷

Hafâcî bu noktada âyetin teviliyle ilgili farklı görüşleri gerekçeleri ile aktarma yoluna gitmektedir. Yine Hafâcî, En'âm 6/34 âyetinin tefsirini yaparken "وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَائِ الْمُرْسَلِينَ" ifadesindeki "مِنْ" harfinin zâidliğini ele almakta ve Zemahşerî'nin buradaki takdirinin "بَعْضُ" şeklinde olduğunu belirttikten sonra Zemahşerî'ye dair şu tespitte bulunmaktadır: "Zemahşerî'ye göre harf, isimle tevil edildiğinde müsnedün ileyh olmaktadır. Tıpkı Bakara 2/8 âyetindeki 'وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا' ifadesinde yer alan 'مِنْ' harfini mübtedâ yapması gibi."⁴⁸

Hafâcî'nin işaret ettiği gibi Zemahşerî'nin En'âm 6/34 âyetinde yer alan "مِنْ نَبَائِ" ifadesindeki "مِنْ" harf-i cerrini "بَعْضُ" kelimesiyle tevil ederek bu harf-i cerrî isim kabul ettiği görülmektedir.⁴⁹ Zemahşerî'nin bu tevili sonucunda câr-mecrûr, öncesindeki "جَاءَ" fiilinin fâili olmaktadır. İsnâd açısından değerlendirildiğinde; câr-mecrûr tevil yoluyla fiil cümlesindeki müsnedün ileyh (özne/fâil) olabiliyorsa bu durum isim cümlesinin müsnedün ileyhi/öznesi olan mübtedâ için de geçerli olabilmektedir. Zira İbn Mâlik'in "Haberin mübtedâdan nisbeti tıpkı fâilin fildan nisbeti gibidir"⁵⁰ sözü de her iki cümle yapısında yer alan özne-yüklem arasındaki isnâd ilişkisinin ortak olduğunu göstermektedir. Benzer bir ilişkiyi Ebû Alî el-Fârisî de "ب" harf-i cerrinin; mübtedânın, haberin ve fâilin başında zâid olarak bulunması hususunda yapmaktadır.⁵¹

Verilen bilgiler ışığında Bakara 2/8 âyetindeki "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ" kısmı hakkındaki tefsir ve tevilleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Yaygın görüşe göre "مِنَ النَّاسِ" mukaddem haber, "مَنْ" edatı ise muahhar mübtedâ kabul edilmektedir.
- Zemahşerî ve Beyzâvî doğrudan bu harfi "بَعْضُ" kelimesiyle tevil etmemiş olsalar da Teftâzânî, Curcânî, Ebüssuûd, Hâfâcî ve 'Abdulcelîl 'Abduh Şiblî buradaki harf-i cerrî "بَعْضُ" teviliyle isim kabul ederek mübtedâ şeklinde i'râblanmışlar ve ilgili âyeti de "بَعْضُ... النَّاسِ يَقُولُ" şeklinde tevil etmişlerdir. Bu müelliflerin zikrettiği ikinci alternatifte göre ise yine "مِنَ النَّاسِ" câr-mecrûru mübtedâ konumunda bulunmaktadır. Fakat aslında mahzûf mübtedâ olan "بَعْضُ" kelimesinin sıfatı olan "مِنَ النَّاسِ" câr-mecrûru, cümleden

⁴⁷ Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 1/303.

⁴⁸ Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 4/52.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 325.

⁵⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/315.

⁵¹ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-Askeriyyât fi'n-nahvil-'Arabî*, thk. Alî Câbir el-Mansûrî (Ürdün: Dâru'l-İlmiyye ed-Düveliyye, 2002), 73.

mübtedâ olan mevsûfu hazfedildiği için sıfatı olarak onun yerine *mübtedâ* makamında bulunmaktadır. Bu durumda âyetin takdiri “...بعض من الناس يقول” şeklinde olmaktadır.

2.3. Sâffât 164 Âyetinde Geçen “مِنًا” Câr-mecrûruna Dair İ'râb Çeşitliliği

Bakara 2/8 âyeti hakkında değerlendirme yapan ve bilhassa bu âyetteki câr-mecrûru “*sıfatın, mahzûf mevsûfunun yerine kâim olması*” kabilinden *mübtedâ* olarak tevil eden müfessirler, konu hakkındaki görüşlerine delil olarak Sâffât 37/164 âyetini (وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ) örnek vermektedir. Şimdi bu âyetin i'râbı ile ilgili bazı klasik eserlerden görüşler nakletmek suretiyle farklı i'râb alternatiflerini ortaya koyacağız.

Nehhâs (öl. 338/950) ve Kurtubî (öl. 671/1273) ilgili âyetin tevilinde Basra ve Kûfe ekollerinin farklı takdirleri olduğunu belirtmekte ve Kûfelilerin âyeti “وَمَا مِنَّا إِلَّا مَنْ لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” şeklinde takdir ederek mahzûf kelimenin mevsûl olduğu görüşüne sahip olduklarını aktarmaktadır. Yine Basralıların âyeti “وَمَا مِنَّا مَلَكَ إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” şeklinde takdir ettiklerini belirtmektedir.⁵²

Zemahşerî, Beyzâvî ve Ebu'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310) ise mezkûr âyet için mahzûf takdirini “وَمَا مِنَّا أَحَدٌ” şeklinde yapmaktadır. Zemahşerî ve Neseî burada “أَحَدٌ” mevsûfunun hazfedildiğini ve sıfatın onun yerine kaim olduğunu belirtmektedir.⁵³

Ebû Hayyân el-Endelusî (öl. 745/1344) ise âyetin takdirini “وَمَا مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” şeklinde yapmakta ve mahzûf “أَحَدٌ” lafzını *mübtedâ*, “إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” cümlesini de onun *haberi* yapmaktadır. Yine Ebû Hayyân “مِنٌ” ile *mübtedâ*nın hazfinin güzel ve fasih olduğunu belirtmektedir.⁵⁴

Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) ve İbn 'Âdil (VIII. /XIV. yüzyıl) de Ebû Hayyân'ın izinden giderek ilgili âyet için iki farklı i'râb seçeneği olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

Bu vecihlerin ilki; âyetteki “مِنًا” câr-mecrûru, *mübtedâ olan mahzûf mevsûfunun sıfatı olup cümlelerin haberi de “إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” ifadesi olmaktadır. Cümlelerin takdiri de “وَمَا مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” şeklindedir. 'مِنٌ' ile mübtedânın hazfî güzel ve fasihdir. İkinci vecihte yine mübtedâ mahzûftur. “إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” ise mevsûfu hazfedilmiş sıfat olup cümlelerin haberi de öne geçmiş harf-i cerdir. Buna göre cümlelerin takdiri de “وَمَا مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” şeklindedir.⁵⁵*

Halebî ve İbn 'Âdil bu i'râb seçeneklerinden ilkinin yani câr-mecrûrun mahzûf *mübtedâ*nın makamında *mübtedâ* olarak bulunmasını daha fasih bulduğunu belirtmektedir. İkinci görüşe göre ise âyetteki câr-mecrûr mahzûf *mübtedâ* olan “أَحَدٌ” kelimesinin haberi, “إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ” ifadesi ise mahzûf *mübtedâ*nın *sıfatı* olarak yer almaktadır. Teftâzânî'nin “Bazıları ise...” diyerek

⁵² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 856; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 18/113-114.

⁵³ Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Neseî, *Medâriku't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Dimeşk: Dâru'l-Kelimi'd-Dayyib, 1998), 3/139; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 916; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 5/20.

⁵⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 9/129-130.

⁵⁵ Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986), 9/338; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd-'Alî Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 16/356-357.

işaret ettiği ve tercih etmediği görüş budur.⁵⁶ Teftâzânî ve Hafâcî ise zarfın mübtedâ mevkiinde bulunabilmesinin uzak bir ihtimal olmadığına vurgu yaparak şöyle demektedir:

Yine Cin 72/11 ve Sâffât 37/164 âyetleri örneğinde olduğu gibi zarfın mübtedâ mevkiinde bulunması da uzak görülen bir şey değildir. Bazıları mevsûfu ikinci zarfta itibara alıp mübtedâ yapmakta ve mukaddem zarfi da onun haberi yapmaktadır. Fakat tam tersini yapsalardı tüm bu yerlerde lafız ve mana birlikte daha müstakim olurdu. Yani (takdir), 'وَجَمَعَ مِنَّا نُونٌ ذَلِكَ' ve 'إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ' şeklidir.⁵⁷

İbn 'Âşûr (1879-1973) ise ilgili âyetin i'râbını daha detaylı yaparak âyetin başında yer alan nefy edatı "ما" ile menfi olan kelimenin mahzûf olduğunu ve sıfatı olan "مِنَّا" kelimesinin ona delalet ettiğini belirterek takdiri "وَمَا أَخَذَ مِنَّا" şeklinde yapmakta ve "إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" cümlesinin de haber olduğunu söyleyerek âyetin nihai takdirinin "مَا أَخَذَ مِنَّا إِلَّا كَأَنَّ لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" şeklinde olduğunu zikretmektedir. İbn 'Âşûr'un görüşüne bakıldığında cümlenin mübtedâsı "أَخَذَ" kelimesi olup haberi de devamındaki cümle olmaktadır. Ayrıca cümleden mübtedâ hazfedildiği için onun sıfatı olarak bulunan câr-mecrûr, mevsûfunun yerine geçerek mübtedâ konumunda bulunmaktadır.

Verilen bilgiler ışığında ilgili âyetin i'râbı için cümlede mübtedâ olan kelimenin "مِنَّا" câr-mecrûru mu yoksa takdir edilen mahzûf kelime mi olduğu konusunda farklı alternatifler ortaya çıkmaktadır. Cümlede her hâlükârda mahzûf bir kelime takdir edilmiş fakat takdir edilen bu kelimenin yeri ve i'râbı konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Bu görüşler özetle şu şekildedir:

- Âyette mahzûf "أَخَذَ" kelimesi mübtedâ olmakta, "مِنَّا" câr-mecrûru da onun sıfatı olarak yer almaktadır. Bu takdire göre mahzûf mübtedânın haberi de "إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" kısmı olmaktadır.
- Âyette mahzûf "أَخَذَ" kelimesi yine cümlenin mübtedâsı olmaktadır. Fakat cümlede mübtedâ olarak bulunan "أَخَذَ" kelimesi mahzûf olduğu için onun yerine sıfatı olan câr-mecrûr (مِنَّا) mübtedâ yerine kaim olmaktadır. Bu takdire göre "إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" kısmı da "مِنَّا" câr-mecrûrunun haberi olmaktadır.

Bu iki görüşe göre mübtedâ takdiri farklı olsa da âyette yer alan "إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" ifadesi haber olarak kabul edilmektedir. Mübtedâ üzerine takdir edilen i'râb alternatifleri ise var olan manayı daha açık ve daha anlaşılır kılmaya katkı sağlamaktadır.

2.4. Cin 11 Âyetinde Geçen "وَمِنَّا نُونٌ ذَلِكَ" İfadesinin İ'râb Çeşitliliği

Câr-mecrûrun "sıfatın, mahzûf mevsûfunun yerine kâim olması" kabilinden mübtedâ olarak tevild edilmesine verilen bir diğer örnek de Cin 72/11 âyetinde yer alan "وَمِنَّا نُونٌ ذَلِكَ" ifadesidir. Zemahşerî ilgili âyeti "وَمِنَّا نُونٌ ذَلِكَ" şeklinde takdir etmekte ve tıpkı Sâffât 37/164 âyetinde olduğu gibi mevsûfun hazfedildiğini belirtmektedir.⁵⁸

⁵⁶ bk. Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Laleli, 329), 25b-26a.

⁵⁷ Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Laleli, 329), 25b-26a; Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 1/303.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1146.

Beyzâvî ise ilk olarak benzer câr-mecrûr ve zarf içeren A'râf 7/168 âyetinde geçen “وَمِنْهُمْ نُونٌ” ifadesinin takdirini “وَمِنْهُمْ أَنَاسٌ نُونٌ ذَلِكَ” şeklinde yapmakta; Cin 72/11 âyeti için de cümleden mevsûfun hafzedildiği değerlendirilmesinde bulunmaktadır.⁵⁹

Ebû Hayyân ise âyetteki “نُونٌ” lafzının mahzûf bir kelimenin sıfatı olarak bulunduğunu belirtmekte ve âyetin takdirini “وَمِنْهُمْ قَوْمٌ نُونٌ ذَلِكَ” şeklinde yapmaktadır.⁶⁰ Neseî de tıpkı Zemahşerî ve Ebû Hayyân gibi mevsûfun hafzedildiğini belirterek âyeti aynı şekilde takdir etmektedir.⁶¹

Semîn Halebî de ilgili âyette iki i'râb seçeneği olduğunu belirterek konu hakkında “İlk görüşe göre نُونٌ lafzı ‘غَيْرٌ’ anlamında olup ‘غَيْرُ الصَّالِحِينَ’ anlamındadır... نُونٌ mübtedâdır. İkinci görüşe göre zarf olmakla birlikte mahzûf kelimenin sıfatıdır”⁶² izahını yapmaktadır.

Teftâzânî ve Hafâcî Sâffât 37/164 âyetinde olduğu gibi bu âyeti de zarfın mübtedâ mevkiinde bulunabilmesinin mümkün olabileceğine örnek vermekte ve mahzûf mevsûf yerine onun sıfatı olan “مِنَّا” câr-mecrûrun mübtedâ mahallinde bulunduğunu belirterek ilgili âyetin tevili “جَمْعٌ مِّنَّا نُونٌ ذَلِكَ” şeklinde yapmaktadır.⁶³

Ebüsüüd Efendi Bakara 2/8 için yaptığı değerlendirmede ifade ettiği gibi zarfının mazmunu itibarıyla mübtedâ olarak ref mahallinde olabileceğini ya da mübtedâyâ sıfat olduğunu söyleyerek Bakara 2/8 âyetine örnek olarak Cin 72/11 “وَمِنْهُمْ نُونٌ ذَلِكَ” âyetini vermekte ve Teftâzânî ile aynı tevili yapmaktadır.⁶⁴

Âyetle ilgili i'râb alternatifleri; cümleye mahzûf takdiri yapıp yapılmamasına veya harf-i cerrin ve zarfın isimle tevili edilip edilmemesine göre şekillenmektedir. Bu i'râb alternatifleri şu şekilde özetlenebilir:

- Âyette yer alan “مِنَّا” câr-mecrûrundan sonra “أَنَاسٌ/قَوْمٌ/نَاسٌ” gibi mahzûf bir kelime takdir edilir. Takdir edilen bu mahzûf kelime cümlelerin muahhar mübtedâsı; “مِنَّا” câr-mecrûru da onun mukaddem haberi olur. “نُونٌ ذَلِكَ” ifadesi ise mahzûf mübtedânın sıfatı olmaktadır. Bu takdir neticesinde ilgili âyetin tevili ise “وَمِنْهُمْ نُونٌ ذَلِكَ” şeklinde olmaktadır.
- Âyette yer alan “مِنَّا” ifadesi tevili yoluyla mübtedâ olarak kabul edilir. Şöyle ki, “مِنَّا” câr-mecrûru mahzûf mübtedâ olan “جَمْعٌ” kelimesinin sıfatı olup mübtedâ hafzedildiği için onun yerine mübtedâ olarak geçmiş; devamındaki “نُونٌ ذَلِكَ” ifadesi de mübtedâ yerinde bulunan câr-mecrûrun haberi olmuştur. Bu görüşe göre âyetin tevili de “وَجَمْعٌ مِّنَّا نُونٌ ذَلِكَ” şeklinde olmaktadır.
- Âyete mahzûf kelime takdir yapılmaz. “نُونٌ” ifadesi “غَيْرٌ” teviliyle mübtedâ, “مِنَّا” câr-mecrûru da onun haberi olur. Semîn Halebî'nin yer verdiği bu görüşe göre “مِنَّا” câr-mecrûru olmasa bile aslen mekân zarfı olan “نُونٌ” ifadesinin isim teviliyle mübtedâ

⁵⁹ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/40, 5/252.

⁶⁰ Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhit*, 10/298.

⁶¹ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/550-551.

⁶² Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 10/491.

⁶³ Teftâzânî, *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf* (Laleli, 329), 25b-26a; Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 1/303.

⁶⁴ Ebüsüüd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, 1/39.

olabileceği alternatifi, câr-mecrûr veya zarftan oluşan şibh-i cümlelerin tevîl yahut takdir yoluyla *mübtedâ* kabul edilebileceği görüşünü desteklemektedir.

Örnek olarak seçtiğimiz bu âyetler dışında Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve başında bilhassa "مِنْ" harf-i cerri bulunan câr-mecrûrun yer aldığı bazı âyetlerde "مِنْ" harf-i cerrinin içerdiği ba'zıyyet anlamından ötürü bu câr-mecrûrlar *mübtedâ* olarak i'râb alabilmektedirler. Bu i'râb takdiri de ilgili âyetlerin tefsirinde bir mana alternatifi sunmaktadır. Örnek olarak Âl-i 'İmrân 3/110 âyetinde yer alan "مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ" ifadesinde yer alan "مِنْهُمْ" câr-mecrûru *mübtedâ* olarak değerlendirilebilmektedir. Bu i'râb alternatifi Hafâcî ve De'âs tarafından eserlerinde açıkça dile getirilmektedir.⁶⁵ Bu i'râb alternatifine delil olarak da "مِنْهُمْ" mübtedâsına karşılık devamında "أَكْثَرُهُمْ" ifadesinin yer almasıdır. Zira "أَكْثَرُهُمْ" ifadesi mana açısından öncesinde "بَعْضُهُمْ" takdirini gerektirmektedir. Bu âyette de anlam açısından "مِنْ" harf-i cerrini ba'zıyyet olarak değerlendirmek daha doğru durmaktır ki İbn Mâlik de bu âyetteki "مِنْ" harf-i cerrinin ba'zıyyet olduğunu belirtmektedir.⁶⁶

Sonuç

İ'râbın manaya etki ettiği ve farklı bakış açıları sunduğu bir hakikat olup dil ilimlerini de Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Manaya etki eden farklı i'râb vecihlerine sahip konulardan birisi de şibh-i cümledir. Yapılan incelemede, bu cümle yapısını oluşturan terkiplerden câr-mecrûrun *mübtedâ* olarak i'râb alabileceği görüşünün üç temelde ele alındığı mülahaza edilmiştir. İlk olarak cümlede bulunan harf-i cer veya zarfın yerine bir isim takdiri yapılarak şibh-i cümle bir isim olarak değerlendirilmekte ve *mübtedâ* yapılmaktadır. İkinci alternatifte ise câr-mecrûr içeren ifadede yer alan harf-i cer *zâid* olarak değerlendirilip mecrûr da *mübtedâ* olarak kabul edilebilmektedir. Üçüncü alternatifte ise câr-mecrûr, mevsûfu olan mübtedâ hazfedildiği için sıfatı olarak onun yerine geçmekte ve bu surette, nitelediği mahzûf mübtedânın yerine *mübtedâ* konumunda bulunmaktadır.

Câr-mecrûrun tevîl yoluyla *mübtedâ* kabul edildiği yerlere bakıldığında bu görüşün çıkış noktasının; Zemahşerî'nin tevîl yoluyla harf-i cerri isim kabul etmesi ve Teftâzânî'nin Zemahşerî'ye ait tevillerden hareketle câr-mecrûru *mübtedâ* olarak değerlendirmesi olduğuna ulaşılmaktadır. Teftâzânî'nin açık ve net sözlerle bu i'râb alternatifinin lafız ve mana açısından daha doğru olduğunu belirtmesinin ise kendisinden sonra gelen ulemayı etkilediği görülmektedir. Ayrıca Sîbeveyhi ve İbn Mâlik'in kimi yerde "مِنْ" harf-i cerrini "بَعْضٌ" kelimesiyle tevîl etmeleri de Teftâzânî'nin bu görüşünü destekler niteliktedir.

Gerek gramer ve belagat eserleri gerekse de tefsirlerde ele alınan âyetler incelendiğinde câr-mecrûrdan oluşan bir şibh-i cümlelerin *mübtedâ* olarak değerlendirilebileceği alternatifinin işlendiği örneklerde yer alan harf-i cerlerin genel olarak "ب", "مِنْ" ve "زُبَّ" olduğu tespit edilmiştir.

Câr-mecrûrun *mübtedâ* olarak değerlendirilebileceği yerlerin bazılarında bu i'râb, manaya etki etmekle birlikte daha çok bir seçenek olarak bulunmakta fakat gramer ve belagat eserlerindeki kimi istilâhî tanımlarda bu harf-i cerlerin isimle tevîli, tanımın anlaşılması adına

⁶⁵ Hafâcî, *Hâşiyetu'ş-Şihâb*, 1/303; De'âs vd., *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/154-155.

⁶⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/136.

bir zorunluluk şeklinde durmaktadır. Bu i'râb seçeneğinin de daha çok şerh ve hâşiye türü eserlerde açıklanma yoluna gidildiği görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm özelinde bazen umum bir lafzın tayini yahut cümlelerin anlamına vurgu yapmak kastıyla “مِنْ” harf-i cerrinin “بَعْضٌ” kelimesiyle tevilin gereklilik arz ettiği görülmektedir. Bu noktada “مِنْ” harf-i cerrinin, içerdiği ba'zıyyet anlamından ötürü “بَعْضٌ” teviliyle *mübtedâ* kabul edilebileceği pek çok âyet bulunmaktadır. “مِنْ” harf-i cerri dışında “نُونٌ” gibi zarftan oluşan şibh-i cümlelerin de Cin 72/11 âyetinden hareketle isim teviliyle *mübtedâ* olarak değerlendirilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Yine “ب” harf-i cerrinin de *mübtedânın* başında zâid olarak bulunabileceği unutulmamalıdır. Zira Kalem 68/6 âyetinden hareketle “ب” harf-i cerri ve mecrûrunun *mübtedâ* konumunda yer aldığı benzer âyetlerin tespiti mümkün durmaktadır. Şibh-i cümleye dair bu i'râb alternatifin, Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği zengin anlam dünyasına katkı sunacağı ve benzer âyetlere bu perspektiften bakılarak ilgili âyetlerin içerdiği farklı anlamların ortaya çıkarılabileceği hakikati göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça | References

- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*. thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'âşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1997.
- Birişik, Abdulhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (Nisan 2001), 391-408.
- Curcânî, Seyyid Şerîf. "Hâşiye 'ale'l-Keşşâf". *el-Keşşâf*. mlf. Cârullah ez-Zemahşerî. 1/3-261. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1977.
- De'âs, Ahmed 'Ubeyd-ud. *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî li'l-Me'ârif, 2004.
- Dervîş, Muhyiddîn. *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânuhû*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- Durmaz, Muhammed. *Arapça'da Şibih Cümle Ve Bakara Suresi Örneğinde İncelenmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğan, Candemir. *Arapça Şibih Cümle Sistemi ve Karşıtsal Çözümlemesi*. ePub: Google Kitaplar, 2023.
- Ebu'l-Mekârim, 'Alî. *Usûlu't-tefkîri'n-nahvî*. Kahire: Dâru Garîb, 2007.
- Ebû Temmâm, Habîb b. Evs et-Tâî. *Dîvânü'l-hamâse*. nşr. Ahmed Hasen Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhîd*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Fârisî, Ebû Alî. *el-Mesâilü'l-'Askeriyyât fi'n-nahvi'l-'Arabî*. thk. Alî Câbir el-Mansûrî. Ürdün: Dâru'l-İlmiyye ed-Düveliyye, 2002.
- Fenârî, Hasan Çelebi. *Hâşiyetu'l-Mutavvel*. Kum: Menşûrâtu eş-Şerîf Radî, 1406.
- Görgün, Muhammed Emin. "Balagat Sanatlarının Fikhî Meselelerin İzahında Kullanımı: 'Abdulganî en-Nâblusî'nin en-Nesîmu'r-rebî'î fi't-tecâzübi'l-bedî'î Adlı Eseri (Tahlil Ve Tahkik)". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 890-912. <https://doi.org/10.18505/cuid.1425204>.
- Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed. *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ tefsîri'l-Beyzâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1283.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer. *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviz. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn 'Abdullah b. 'Abdirrahmân. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh Cemâluddîn. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1991.
- İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî. *Elfiyyetu İbn Mâlik fi'n-nahv ve's-sarf*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî. *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye*. thk. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî. 5 Cilt. Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982.
- İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî. *Şerhu't-Teshîl*. thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1990.
- İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn et-Tâî. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilü'l-mekâsîd*. thk. Muhammed Kâmil Berakât. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr bi'l-Kâhira, 1967.

- Karataş, Yusuf. "Arapçadaki Zâid Edatların İşlevleriyle İlgili Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 498-516. <https://doi.org/10.51702/esouuidf.1308891>.
- Kaya, Mehmet. *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü: Zemaşerî Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kaya, Mehmet. "Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Haziran 2014), 175-205. <https://doi.org/10.14395/jdiv94>.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>.
- Kaya, Münir Yaşar. "Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (15 Aralık 2022), 295-317. <https://doi.org/10.52637/kiid.1169889>.
- Kazvîni, Hatîb Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Telhîs fi 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Abdurrahmân el-Berkûki. Mısır: Dâru'l-Fikrati'l-'Arabî, 1904.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
- Lâhim, Süleymân b. İbrâhîm. *el-Lubâb fi tefsîri'l-İstî'âze ve'l-Besmele ve Fâtihati'l-Kitâb*. Riyad: Dâru'l-Muslim, 1999.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kelimi'd-Dayyib, 1998.
- Özaktan, Fatih. "Kur'ân-ı Kerîm'de Zâid Harf-i Cerler - İbn Cüzey'in 'et-Teshîl Li 'ulûmi't-tenzil' isimli Tefsiri Özelinde-". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim 2023), 674-698. <https://doi.org/10.31121/tader.1343518>.
- Özdoğan, M. Akif. "Arapçada Şibh Cümle Ve Fonksiyonları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 97-122.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî el-Mısrî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ şerhi'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf. *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Sîbeveyhi, 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu el-Hancî, 1988.
- Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasen. *Şerhu'ş-şevâhidi'ş-şerîyye fi ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2007.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *Hâşiyetu't-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 329.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *el-Mutavvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Ulugöl, Fatih. "Arap Dili Gramerinde Şibh-i Cümle Ve Taalluk". *Bilimname* 2019/37 (2019), 477-508. <https://doi.org/10.28949/bilimname.488644>.
- Uşmûnî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Alî. *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik el-Müsemmâ Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1955.

- Uz, Emin. "Bir Harfin Anlam Derinlikleri: Arap Dilinde "Bâ" Harfi Örneği". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 41 (Ağustos 2024), 956-976.
- Yıldırım, Akif. "Kur'ân'ın Doğru Anlaşılmasında Önemli Bir Faktör: Şibih". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 271-291. <https://doi.org/10.53112/tudear.1474537>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şiblî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemaşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf*. thk. Halîl Me'mûn Şiha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.